

درآمدی بر روضه ششم و هفتم کتاب خلد برین

ویلم فلور

اشاره: دکتر ویلم فلور (Willem Floor) متولد ۱۹۴۲ م. در شهر اوترخت هلند - یکی از ایران شناسان مشهور هلندی است که تا کنون بیش از ۱۵۰ اثر (شامل کتاب و مقاله تخصصی) درباره تاریخ معاصر ایران به رشته تحریر درآورده است و ۹ کتاب ایشان تا کنون به فارسی ترجمه و منتشر شده است. دکتر فلور در سال ۱۹۷۱ با تنظیم رساله خود درباره اصناف دوره قاجار موفق به اخذ درجه دکتری در رشته جامعه‌شناسی از دانشگاه لیدن گردید و پس از آن با انجام تحقیقات منظمی در زمینه تاریخ اجتماعی ایران در دوره قاجار، به انتشار مقالات

متعددی درباره مشاغل و مناصب اجتماعی این دوره مانند کلانتر، داروغه، محتسب و وضع گروه‌های مختلفی چون بازرگانان، صرافان و لوطیان همّت گماشت. فلور پس از چندی به تحقیق درباره مناسبات تجاری ایران و هلند بر اساس اسناد موجود در بایگانی شرکت هند خاوری هلند (واگ) پرداخت که حاصل این مطالعات تألیف شش مجلد درباره روابط ۱۴۳ ساله ایران و هلند در طی سالهای ۱۶۲۳-۱۷۶۶ م. است. این محقق شور و شوق فراوانی به مطالعه درباره ایران دارد، به طوری که وقتی از او درباره ایران می‌پرسیم، می‌گوید: «ایران

لیلی است و من مجنون». دکتر فلور علاوه بر هلندی زبانهای فارسی، عربی، لاتین، انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، ایتالیایی، اسپانیایی، روسی، پرتغالی و یونانی را نیز می‌داند. در خور ذکر است کتاب تاریخ مالی ایران در دوران صفویه و قاجاریه دکتر فلور (چاپ ۱۹۹۸)، به زبان انگلیسی در هفتمین دوره اعطای جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران در حوزه مطالعات ایرانی به عنوان کتاب ممتاز شناخته شد و در دهه فجر ۱۳۷۸ به ایشان لوح تقدیر رئیس جمهوری اسلامی ایران و جوایز ارزنده‌ای اهدا شد.

تا چندی پیش، پژوهشگران در داخل و خارج ایران، از پژوهش درباره ایران عصر صفوی غفلت کرده بودند. آثار بیشتر پژوهشگران در این زمینه عمدتاً متکی بر چاپ تذکره الملوک از سوی مینورسکی و تعلیقات وی بر آن و اثر پنج جلدی نصرالله فلسفی درباره زندگانی شاه عباس اول بود.

چنین غفلتی، مخصوصاً از سوی دانشمندان ایرانی، حیرت‌آور است. زیرا با ظهور سلسله صفویه، اغلب سرزمینهای اصلی ایران برای نخستین بار پس از صدها سال تحت یک حکومت واحد قرار گرفتند. به علاوه، صفویان با اعلام تشیع به عنوان مذهب رسمی، این کشور را از همسایگانش متمایز کردند. یک شاخص دیگر این دوره نیز توسعه چشمگیر فنون و هنرها (نقاشی، فلزکاری، بافندگی، معماری) بود. کوتاه سخن آنکه، موارد بسیار زیادی بوده و هنوز هستند که باعث می‌شوند این دوره تاریخی مایه مباهات یک ایرانی باشد.

از سویی این بی‌توجهی را می‌توان ناشی از کمبود منابع

فارسی متعلق به عهد صفویان دانست. اما، از سوی دیگر، انبوهی از منابع آرشیوی در بسیاری از کشورهای اروپایی (ایتالیا، پرتغال، فرانسه، هلند، بریتانیا و روسیه)، و نیز در ترکیه، در جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز و همچنین در هند وجود دارد. به رغم این سوابق، تعداد مطالعات اصیل در مورد ایران در عصر صفویه اندک بودند. اگرچه منابع مربوط به عصر صفویه واقعاً نادر بودند، اما تعداد نسخه‌های خطی تصحیح شده، یا نسخ در دسترس قرار داده شده که پژوهشگران اجازه می‌یافتند تا در کتابخانه‌های موجود در ایران به آسانی بدانهادسترسی پیدا کنند محدود، ولی در حال افزایش مداوم بودند. در عین حال، بسیاری از منابع آرشیوی موجود در کشورهای دیگر نه منتشر شدند و نه تا حد ضرورت و امکان مورد مطالعه قرار گرفتند.

خوشبختانه این وضع، یعنی غفلت از مطالعات مربوط به دوران صفویه، در حال تغییر است. دیدگاههای جدید و نکات تازه‌ای در کتابها و مقالات، هم در داخل و هم خارج از ایران، ارائه می‌شوند. چنین پدیده‌ای نتیجه توجه و علاقه بیشتر دانشمندان به عصر

صفوی، و همچنین تلاش فوق العاده آنان برای افزودن به اطلاعات موجود ماست. این حالت در ایران منجر به انتشار تعداد زیادی از فرمانها، اسناد، رسائل دینی و متون تاریخی شده است. اما یک فرایند مداوم نبوده، در مقاطعی نسخه‌های خطی به صورت منظم منتشر می‌شدند، و در مقاطعی دیگر چنین نبود.

یک ارزیابی شتابزده در خصوص تعداد متون تاریخی عصر صفویه که در ایران تصحیح و منتشر شده‌اند (جدا از مجموعه اسناد و متون مربوط به دوره‌های دیگر تاریخ ایران) نشان می‌دهد که در فاصله سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۹ حدود ۳۳ متن تاریخی منتشر شده‌اند. توجه به این نکته جالب است که دانشمندان ایرانی در دهه ۱۳۵۰ به اندازه دهه ۱۳۷۰ فعال بوده‌اند. گرچه روشن است که ظاهراً اکنون گرایش بیشتری برای چاپ متون وجود دارد.

سال‌ها	تعداد متون
۴۹	۷۱۳۴۰
۵۹	۱۰۱۳۵۰
۶۹	۶۱۳۶۰
۷۹	۱۱۱۳۷۰

در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۶۰ هم تعداد متون منتشر شده، گرچه اندکی کمتر از دو دهه دیگر، اما تقریباً برابر بود، ولی می‌توان انتظار داشت که در دهه ۱۳۸۰ شاهد انتشار تعداد زیادتری متون در زمینه‌های گوناگون باشیم.

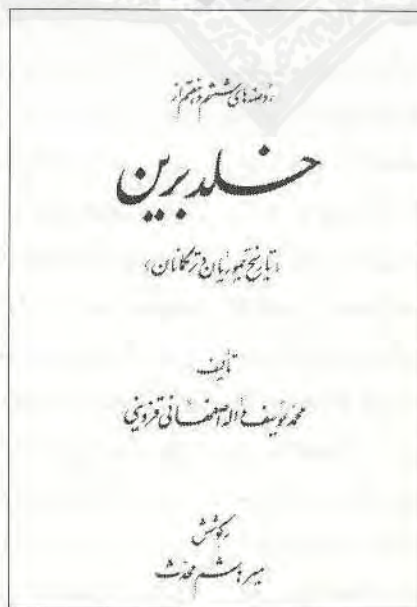
بنابراین من با کمال میل دعوت شما را برای نوشتن مقدمه‌ای بر نسخه متمم اثر عظیم محمد یوسف واله اصفهانی، خلد برین،

پذیرفتم. این مصحح نیاز چندانی به معرفی شدن ندارد. او پس از تصحیح و منتشر کردن کتاب کوچک ولی با ارزش تاریخ قزلباشان در سال ۱۳۶۱، همه ما را مدیون خود کرد. این کتاب یک شکاف اساسی را در دانسته‌های ما در خصوص ترکیب نیروهایی که دولت صفوی را ایجاد کردند و نیرویی مؤثر برای استقرار تشیع در ایران را فراهم آوردند، پر کرد. اما، آقای محدث به این بسنده نکرد و اسباب حیرت خوشایند دیگری را برای ما (مخصوصاً کسانی که دستیابی به نسخ خطی برای آنان دشوار است)، با تصحیح بخشی از

کتاب خلد برین (از شاه اسماعیل تا آغاز دوران شاه عباس اول) و انتشار آن در سال ۱۳۷۲، فراهم آورد. اما این کتاب با وجود سودمند بودن، تنها دورانی را در بر می‌گیرد که نسبتاً شناخته شده است. در حالی که فصول باقیمانده خلد برین مربوط به دورانی از تاریخ ایران هستند که، گرچه به همان اندازه اهمیت دارد، کمتر شناخته شده است. من از در دسترس نبودن [بقیه] کتاب خلد برین اندوهگین بودم و به همین دلیل تصمیم گرفتم خودم آن را تصحیح کنم، چون معتقد بودم که چنین کاری ضروری است. در مدت سفر اخیرم به ایران در بهمن ماه ۱۳۷۸. با حیرت و شادمانی دریافتیم که این تصمیم را بیهوده گرفته‌ام، زیرا آقای محدث نه تنها به همان نتیجه رسیده است، بلکه برای تحقق آن دست به اقدام زده و در واقع فصول باقیمانده کتاب خلد برین را تصحیح کرده است. با سرعت فزاینده‌ای که او در کار تصحیح متون دارد (متن دوم ۹ سال پس از متن اول و متن سوم ۷ سال پس از دومی) می‌توانیم تا پنج سال دیگر منتظر کار بعدی او باشیم.

چرا انتشار خلد برین چنین مهم تلقی می‌شود؟ حتی امروزه، یکی از ویژگیهای مطالعات دوران صفویه، تمرکز آنها روی دوران سلطنت شاه عباس اول است. ایران عصر صفوی پیش و پس از روزگار شاه عباس اول هم وجود دارد. در دوران پیش از ظهور شاه عباس اول، قدرت، برتری و نهادهای (نظامی، هنری، دینی و سیاسی) ایران شکل گرفتند، به آرامی توسعه یافتند و در عصر شاه عباس اول به اوج خود رسیدند. به همین سان، ایران عصر صفوی پس از شاه عباس اول نیز وجود دارد، که دوران انحطاط نهادها، قدرت و معنویات به شمار می‌رود. سلطنت شاه صفی اول معمولاً

در پرده سکوت است، زیرا این شاه صفوی را یک حاکم فاسد، خورنیز و بی‌علاقه به مملکت می‌دانند. سلطنت شاه عباس دوم را وقفه‌ای موقت در روند کلی افول تلقی می‌کنند، اما پس از مرگ او ایران دوباره در سرازیری قرار گرفت و این دوره به همین دلیل یا مغفول است یا به صورت کلیشه نقل می‌شود. پس از آن چیزهای خوب زیادی برای گفتن نیست، و گاه از ایران پس از شاه عباس اول هیچ گفته نمی‌شود. متعصبان مذهبی وارد صحنه شدند و شاهان بی‌کفایت و میخواره تنها با درباریان خود، که به همان اندازه فاسد و

بی‌مسئولیت بودند، حشر و نشر داشتند. نتیجه منطقی چنین اوضاعی فقط می‌توانست سقوط صفویه باشد، و همان نیز شد. این دیدگاه در مورد ایران در عصر صفوی، اکنون معترضانی دارد و نسل جدیدی از دانشمندان سعی دارند نگاهی تازه به این دوران ببندازند، نگاهی که در آن دوران سلطنت شاه عباس اول آغاز و پایان همه محاسن ایران در عصر صفوی نیست. آنها به جای تمرکز روی حکام مقتدر، توجه ما را به سوی فرایندها و نهادهای اجتماعی و سیاسی آن دوران جلب می‌کنند. برای بهتر انجام گرفتن این کار، انتشار منابع تازه که تاکنون بندرت مورد استفاده بوده‌اند، ضرورت دارد. بنابر این، چاپ این بخش از خلدبرین، که به دوران سلطنت شاه صفی اول و شاه عباس دوم و آغاز سلطنت شاه سلیمان می‌پردازد، بسیار اهمیت دارد. به رغم این واقعیت که خلدبرین عمدتاً متکی به متون پیش از خود، مانند تاریخ عالم‌آرای عباسی اثر اسکندر بیگ منشی است، در هر مورد اطلاعات اضافی یا تفسیر و شرحی، اندکی متفاوت با منابع اصلی خود ارائه می‌کند. بدین ترتیب خلدبرین و دیگر متونی که باید تصحیح شوند، نه تنها ما را با دیدگاه دیگری در مورد دوران سلطنت این سه شاه آشنا می‌کنند، بلکه تعادلی و موازنه‌ای در برابر دیگر متونی ایجاد می‌کنند که تاکنون عمده اطلاعات در مورد این شاهان بوده‌اند. این منابع دو دسته‌اند: اول، سفرنامه‌های اروپاییان، و دوم تذکره الملوک که متنی مربوط به اواخر دوران صفویه است. این دو دسته از منابع اطلاعات مهمی در اختیار ما

قرار می‌دهند، اما این واقعیت که دانشمندان برای تبیین و توضیح نهادهایی که ۱۰۰ سال پیش از نوشته شدن تذکره الملوک وجود داشتند، متکی به این کتاب بوده‌اند، نشان از تمایل به نگرستن به تاریخ ایران به عنوان تاریخ یک جامعه ایستا دارد که در آن چندان تغییری رخ نداده بود. از آنجا که این موضوع تا حدی درست است (در آن روزها همه چیز یک شبه تغییر نمی‌کرد)، این نکته اهمیت زیادی دارد که بدانیم چه تغییری (هر چند جزئی) موجب آشوب و درهم ریختگی اوضاع ظاهراً آرام و تغییرناپذیر حکومت و جامعه عصر صفویه شد. با انتشار متون تاریخی نظیر خلدبرین شاید بتوانیم بسیاری از این تغییرات را که در سطح یا در عمق جامعه دوران صفویه روی داده‌اند تشخیص دهیم. بنابراین، من امیدوارم که دانشمندان دیگر هم از آقای محدث پیروی کرده و باقیمانده متون تاریخی، هر چند معدود و منتشر نشده مربوط به دوران صفوی را منتشر کنند. مخصوصاً مایلم به عنوان نمونه توجه همه را به نیاز به تصحیح و انتشار متونی چون فتوحات شاهی^۱ امینی، تاریخ ایلچی نظام شاهی، تاریخ بیژن و تحفة العالم^۲ جلب کنم. من از خواندن بخش نخست متن خلدبرین بهره و لذت فراوان بردم، و اطمینان دارم که من و شما باز هم از خواندن متنی که در دست دارید، یعنی باقیمانده متن خلدبرین، لذت و بهره خواهیم برد.

پی‌نوشت:

۱ و ۲. یادآوری می‌شود تحقیق این دو کتاب در برنامه مرکز نشر میراث مکتوب قرار دارد و اواخر سال آینده وارد بازار نشر خواهد شد.

تازه‌های مجلات
در باره متون

ایطالب است به قلم دکتر سید احمد رضا حضری. کتاب فوق که از منابع مهم و درخور توجه درباره شخصیت امام علی (ع) است تألیف امام ابی عبدالرحمن احمد بن شعیب نسائی راوی و محدث نامدار اهل سنت است. وی از شمار شش تن راویان معتبر و موثق اهل سنت است که به سال ۲۲۵ هـ. ق یا ۲۳۰ هـ. ق در نسای خراسان زاده شد و چندی بعد راهی مصر شد و در آنجا مسکن گزید و بعدها از پیشوایان فقه و حدیث در زمان خود شد. نقد و معرفی کتاب الغارات به قلم دکتر علی بیات از دیگر مقالات این مجله است.

* کتاب ماه ادبیات در شماره ۳۶ خود مقاله درباره کتاب المختارات من الرسائل به قلم مسعود تاکی درج کرده است که مقاله بیشتر به معرفی این کتاب و تمجید از خدمات استاد غلامرضا طاهر مربوط می‌شود تا نقد تصحیح آن.

* مجله کتاب ماه دین در شماره ۳۷، در مقاله وقعة الصغیر به قلم دکتر علی بیات به نقد معرفی کتابی به همین نام تألیف ابوالفضل نصرین مزاحم بن سیار (۴۲۷ هـ) پرداخته است این کتاب در سال ۱۳۶۶ توسط پرویز اتابکی با عنوان پیکار صفین ترجمه شده است؛ از دیگر مقالات این مجله نقد و معرفی کتاب خصائص امیرالمؤمنین علی بن